

ÉVKÖNYV, 2012, VII. évfolyam, 2012, 1. szám
Újvidéki Egyetem
Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar

ETO/UDC: 801.6-027.21:821.511.141(09)NEMES NAGY Á.
Eredeti kutatómunka
A leadás időpontja: 2012.10.29.
Az elfogadás időpontja: 2012.11.06.
Terjedelem: 99–103.

SAMU-KONCSOS Kinga

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Irodalomtudományi Doktori Iskola
Pécs, Magyarország
koncsoskinga@gmail.com

NEMES NAGY ÁGNES KÖLTÉSZETELMÉLETÉRŐL

Teorija poetike Agneš Nemeš Nađ

The poetic theory of Ágnes Nemes Nagy

Összefoglaló

Nemes Nagy Ágnes költészetében a megismerő szubjektum és a megismerés tárgya nem választható el egymástól, viszonyukat folyton elváltozó kölcsönfüggés jellemzi. Az elemzés ebben a vonatkozásban vizsgálja a „költői képnek” mint „a névteremtés akciójának” a szerepét, miközben megkísérli a téma elméleti és gyakorlati szintjeinek megvilágítását. Az érvelésben nagy hangsúlyt kapnak Nemes Nagy Ágnes poétikaelméleti írásai, közülük leginkább *A költői kép*, amely különleges pontossággal és körültekintéssel vet fel költészeti problémákat. A tárgyias költői stratégia arra az episztemológiai kérdésre ajánl megoldást, hogy hogyan lehet a szubjektum belső, gomolygó rendezetlenségét külsővé, tehát formává, névvé tenni, vagy fordítva, hogyan lehetne külső rendezettségekből belsőleg megérteni, elrendezni magunkat. Nem kisebb feladatot vállal tehát így, mint a rejtett, mindig takarásban lévő, kimondhatatlan szubjektivitás kimondását, vagyis annak fogalmivá tételét, ami lényegénél fogva idegen minden fogalmiságtól.

Kulcsszavak: tárgyias költészet, költői nyelv, megismerés.

Nemes Nagy Ágnes költészetében a megismerő szubjektum és a megismerés tárgya nem választható el egymástól, viszonyukat folyton elváltozó kölcsönfüggés jellemzi. Az elemzés ebben a vonatkozásban vizsgálja a „költői képnek” mint „a névteremtés akciójának”¹ a szerepét.

¹ Nemes Nagy Ágnes kifejezései. Nemes Nagy első látásra pontatlanul „költői kép”-ről beszél. A külső és a belső különös, nem metaforikus viszonyát megrajzoló térképet nevezük költői „tárgynak”, amely egy rejtett, „elveszett” szubjektivitás tudatosan nem irányítható ön-újra-felismerését teszi lehetővé. Ez a „megtalálás” azonban egyfajta zavarként jelenik meg a „normálisan” működő nyelvben, amit csak utólag veszünk észre, a beteljesülés már-mindig elszívargott, már újra-elveszett, vagyis az ilyen (szubjektív, nyelvi ön-)beteljesülésnek nincs pozitívítása, hanem mindig csak negativitása lehet, nem létezik, mivel csak bekövetkezése előtt vagy után lehetünk. A költészet azonban mindig viszonyul hozzá, hiszen a kimondható határán születik; a háború rettenetét hordozó tárgyias költészet pedig egyenesen e szakadék szédítő örvénye köré szervezi magát mind tematikusan, mind strukturálisan.

A tárgyias² költői stratégia arra az episztemológiai kérdésre ajánl megoldást, hogy hogyan lehet a szubjektum belső, gomolygó rendezetlenségét külsővé, tehát formává, névvé tenni, vagy fordítva, hogyan lehetne külső rendezettségéből belsőleg megérteni, elrendezni magunkat. Nem kisebb feladatot vállal tehát így, mint a rejtett, mindig takarásban lévő, kimondhatatlan szubjektivitás kimondását, vagyis annak fogalmivá tételét, ami lényegénél fogva idegen minden fogalmiságtól. Az ilyen módon a belső tartalmak tükörképeként definiálható „tárgy” nem díszít, megérezkít vagy szimbolizál stb., hanem közöl: mindig valami más helyett van ott.³ Nemes Nagy Ágnes anélkül építi be költői beszédmódjába a József Attila-féle „álmain gözei”-t⁴, hogy vétene e tárgyias közlés szigora ellen. Schein Gábor kiváló, Nemes Nagy Ágnes költészetéről írott kötetében a következőt írja: „Nemes Nagy számára az objektív ismeret megszerzésének tere és eszköze a nyelv.” (Schein, 1995, 7.) Vitathatatlan, hogy Nemes Nagy lírája hisz egy a pszichében bizonyosan jelen lévő „geometriában” (Nemes Nagy, 1989b), amely a hétköznapi nyelv eszközével nem érinthető, hanem csak a „tárgy” nyomában sejthető meg. Ez a tárgy természetesen nyelvi képződmény; ám a metaforikus azonosulástól eltérően a szubjektum hozzá fűződő viszonyát inkább a mimikri, mint a mimézis szerveződésével jellemezhetjük: a szubjektum nem hasonlítja magát egy képhez, hanem tudatosan kezeli, kihangsúlyozza a tényt, hogy a képpel való azonosság előtt (nyelvileg) nem is létezik; így sokkal inkább „összetéveszti” magát a tárggyal. A belső, diffúz állapot radikális különbözősége folytán nem nyer végső formát a fogalmiságban, így ismeretről nem beszélhetünk, kizárólag az önmegismerés lezárulhatatlan folyamatáról, „folyékony azonosságról”, a névtelenek megnevezésének paradoxonóráról. Nem megismerés ez, hanem felismerés, ráismerés valamire, ami nem új, de nem is tudatos, ami egyedül ebben az újramegtalálásban artikulálódik, keletkezik. A költészet tehát nem kevesebbre, mint a kimondhatatlan, a kimondottból mindig kimaradó szubjektum „szóvá tételére” vállalkozik, a névtelen forgatagnak próbál a fogalmiban létjogosultságot szerezni, ezzel pedig rákényszeríti magát arra, hogy a lacani Másik nyelvén beszéljen. Egy tárgy szubjektív aspektusának erőszakos megtalálása, mely által lehetséges az önmagamra ismerés, az aspektushoz való rögzülés, együtt jár egy szelfdekonstruktív összetevővel is, hiszen a külső kép egységében, megfoghatóságában éppen az volna a jó, hogy végre megszűnik benne a heterogenitás mozgása. Ennek során a szubjektum (mint többlet, vagyis a folyamatot generáló erő) kizárja az egységet veszélyeztető elemeket (agresszivitás). A kizárt névtelen elemek azonban artikulálatlanul bár, de mégis hallhatóak maradnak, ez tudatosul Nemes

² A tárgyias költészet kifejezésről és az ezzel kapcsolatos problémákról lásd Bókay, 2006, 39-42.

³ Később látni fogjuk, hogy ez nem jelenti azt, hogy ez a más máshol van, hanem éppen azt, hogy mindig máshol-, másként-van.

⁴ Nemes Nagy tudatosítja művészetében a tárgyias költészetben fellépő problémát, a belső összetettségek külső tárgyra való kivetíthetlenségét, amelyet a József Attila-i *Eszmélet* hetedik szakasza ábrázol: „Én fölneztam az est alól / az egek fogaskerekére - / csilló véletlen szálaiból / törvényt szótt a múlt szövőszéke / és megint fölneztam az égere / álmain gözei alól / s láttam, a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol.” Vö.: Nemes Nagy Ágnes: *A kín formái*. Az objektív megismerésre törekvő megfigyelő és tárgya közé minduntalan beszüremkedik a szubjektivitás, az „álmain gözei”. Lásd erről bővebben: Bókay, 2004.

Nagy elméletében, a névvé dermedés mögül folyamatosan előszüremkedik az elfe(le) dett, fogalomidegen sokféleség (a szubjektum mint maradék). Az önmaga mögé folyamatosan lebukó ön-újra-felismerésének szükségszerű mechanizmusa, e széttartó irányok indulási, szakadáspontra a szubjektum a Nemes Nagy-féle tárgyias lírában, ahol a költői identifikáció „másik oldala”, negatívja (a szimbolizációból kimaradó többlet és hiány) válik hangsúlyossá, illetve a háború semmijéhez való traumatikus rögzülés (az identifikáció mint olyan fordítottja: a szimbolikus rend krízise felbontja a szubjektumot fenntartó jelentéshálót) megváltoztathatatlanul befolyásolja, felülírja a szubjektumnak mint felismert semminek a későbbi felejtés-törekvéseit.

A megnevezés önmagunk életrehívása, de nincsenek *saját* szavaink, a beszéd sohasem saját abban az értelemben, hogy nem szubjektív, hanem a szubjektum létét megelőző és őt túlélő idegenség; a szubjektumnak mégis feltétele: a nyelv beszél el a szubjektumot, a tudattalan legmélyéről ő szól, de a nyelv véletlen zavaraként, utólag észrevehető és megkonstruálható gáncsaként, hely-telen szóhasználat, nyelvbotlás helyeként néha a kimondhatatlan alap hallgatása is megtöri a beszédet. Az ilyen deviáns fogalmazást nevezem költői beszédnek, amire jól illik Nemes Nagy Ágnes „a pontosság apró villámcsapásai” kifejezése, amely által „a kép úgy hat, mint a tapasztalat”. Máshol pedig a következőket írja Nemes Nagy: „Az objektív költőt minduntalan megszólítják a tárgyak. (...) A dolgokban „hír” van (...), ez az objektív költő szent meggyőződése, hisz benne vagy tapasztalja, hogy a tárgyakban istenek laknak, akik jeleket küldenek neki, ismerten túli intelligencia jeleit. Ez az ismerten túli intelligencia főképp ő maga. Mindaz, amit önmagából nem ismer.” (Nemes Nagy, 1989a, 258.) Az ön-újrafelismerés folyamatában nagy szerepet játszó, tükörként funkcionáló költői kép Nemes Nagy-féle működés módjának jellemzése leginkább a kortárs pszichoanalízis felől közelíthető meg. A Jacques Lacan nevéhez fűződő tükör-stádiumban (Lacan, 2002 és 2007) a szubjektum saját magát látó és saját maga által látott lesz. Nem zárul azonban tökéletesen egymásra a két irány, mert ehhez kell a külső, amely külsőnek a pozíciója más; magamat nézem, de nem a saját nézőpontomból, magamat a saját nézőpontomból nem nézhetem. Csak akkor nézhetem magamat a saját nézőpontomból, ha nem-magam vagyok, ha nem vagyok magam, hanem még más is ott van, a képmásom. A tükör-stádiumi, imaginárius egység és minden más későbbi identifikációs rögzülés a szubjektum kép-zele (imágója). A szubjektum önmaga számára mindig külsőként, imágóként van jelen, amelyből mindig kimarad. A szimbolikus térben a szubjektum mint jelölő provizórikus és időtermészetű (a reprezentáció szubjektuma). A költői szubjektum a metafora szállítóeszközén fénysebességgel száguld önnön tériesített másai, láthatósága felé. De egyikben sem találja a helyét. Nincs saját helye, hanem mozgása van, változása; a szubjektum saját tériesítésének, tárgyiasításának a folyamata, módja, vagy a tériesítettből kimaradó, ami ugyanaz: többlet és hiány, ami elválasztja attól, amit célba vett. A szubjektum csak azzal a feltétellel szubjektum, ha beszél, holott ő kimondhatatlan. A költői metafora, amely minden esetben új, meglepő, erre a kimondhatatlanságra emlékezik, a kimondottsága

ellenére. A re-prezentációba bekerülve már nem új (mert kimondva máris re-prezentál), de mivel a szimbolikusan belüli rend-bontás, meglep, a kimondhatatlan (szubjektum) létére (voltára) utal. Úgy tűnik, Nemes Nagy Ágnes költészete ezzel eleve számol, egy olyan halál-élményben ismer újra és újra magára, amely az identitás pillanatnyi illúzióját is eleve kiiktatja. A névteremtés akciója tehát a szubjektum bukását is jelenti, a szubjektumnak mint bukásnak a történetét.

Jellemző Nemes Nagy Ágnes poétikaelméletére és feltámadás-poétikájára⁵ is, hogy az ilyen módon ön-újra-felismerést nyújtó tárgyak leírásához földöntúli képeket társít. *A költői képb*en egyszer üdvözült testként írja le a hasonlatot: „A költészet testszerűségében mindig van valami áttetsző. A hasonlat kétségtelenül test a szavak között, de olyasféle üdvözült test, amelyet a vallás ígér a túlvilágon.” (Nemes Nagy, 1989a, 243.), másszor azt írja a benne meglévő folyékony csodájáról, hogy olyan az, „mint némely szentek rég megszáradt vére a hívők szeme előtt.” (Nemes Nagy, 1989a, 284.) A hasonlat tehát nem testi, de magán hordozza a testiség látszatát, a fogalmiság álarcait magára vevő, de a mögül kikukucskáló sokféleség tudata. Ez tehát a költészet „eleven eszköze”⁶, egy olyan paradox működés, mely egyszerre állítja és kérdőjelezi meg saját nevét: „a hasonlat az írott szöveg vágya a látványra, gyengesége és ereje.” (Nemes Nagy, 1989a, 283.) Amely költői beszéd pedig éppen a szubjektum vágya a látványra, gyengesége (függősége a beszéd-től) és ereje (szabadsága). Az elfedést nem választhatjuk el a megvilágítástól; ez a vers mint olyan alapvető paradoxona: „A vers homálya nem könnyelműen vagy divatosan összelapátolt szóhalomból szivárog, hanem valami lényegeset fed, sőt fed *fel* azzal, hogy eltakarja.” (Nemes Nagy, 1989a, 279.)⁷

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a külső és a belső ekképp értett és jellemzett azonossága mozgásban van, egymástól megkülönböztethetetlen, egymást fedő és egymás mögé lebukó oldalai ugyanannak, vagyis a szubjektum végső kimondhatatlanságának. Legyen szó akár allegóriákhoz való rögzülésről, amely a szimbolikus rend krízise nyomán fikcióként lelepleződő szubjektum létét artikulálja, akár a tárgyias szerkezetek költői identifikációjáról, amely e krízis helyének emlékét

⁵ Az *Ekhnáton-ciklus* egyik darabjában, *A tárgyak* című versben például a tárgyról mint szentekről ír: „Fent, fent a tömbök. Déli fényben állnak. / Az én szívemben boldogok a tárgyak.” *A tárgyak fölött* az alkímisták misztikus tanításait idézi: „Mert fény van minden tárgy fölött. / A fák ragyognak, mint a sarkkörök. / S jönnek sorban, derengő végtelen, / fény-sapkában 92 elem, / mind homlokán hordozva mását - / hiszem a test feltámadását.”

⁶ Nemes Nagy Ágnes *Az ismeret* című verséből: „A rettegés s az ismeret közt / mint hídbolt görnyedek, / rendítenek, eleven eszközt, / a tárgyak, szellemek.”

⁷ Vö.: „Mit kéne tennem? Nem tudom. / A kezem összekulcsolom. / Ülök az ágyon szóval. / Hová is ejtettem magam? (...) Hová forduljon hát az ész? / Pedig jó volna szégyenét / A szóval, mely megsejteti, / Kimondani és elrejteti.” (*Elméllkedve*)

tematizálja akkor, amikor általuk a szubjektum semmiként írja meg magát, olyan költői stratégiákat látunk, amelyek a háború eseményét hordozni képesek anélkül, hogy emlékeznenek rá, vagyis szimbolikusan feltöltenék, lezárható történeté alakítanak azt, ami olyan radikálisan különbözik a nyelvtől, mint a szubjektum saját léte, amelynek peremén a költészet már-mindig kísért, paradoxonának szédületében.

Summary

The familiarising subject and the subject of familiarization cannot be separated from each other in Ágnes Nemes Nagy's poetry, their relationship is characterized by continuous transforming interdependence. The analysis investigates the 'poetic image' as the role of 'in the action of name-creation', while also attempts to illuminate the theoretical and practical levels of the topic. In my argumentation, the poetic theoretical writings of Ágnes Nemes Nagy play an emphasized role, especially the one titled *A költői kép* [The poetic image] which precisely and carefully raises poetic issues. The materialistic poetic strategy attempts to answer the epistemological question how to transform the disorganized inner self into a form or vice-a-versa, how to achieve inner understanding from outer disorganization. Thus, she attempts to utter the unutterable subjectivity that is always in hiding.

Keywords: material poetry, poetic language, familiarization.

Irodalomjegyzék:

- Bókay Antal (2004): *József Attila poétikái*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Bókay Antal (2006): *Líra és modernitás – József Attila én-poétikája*, Budapest: Gondolat Kiadó
- Jacques Lacan (2002): A tükör-stádium mint az én funkciójának kialakítója, ahogyan ezt a pszichoanalitikus tapasztalat feltárja számunkra. Erdély Ildikó és Füzesséry Éva fordítása. In: Bókay Antal - Vilesek Béla - Szamosi Gertrud - Sári László (szerk.): *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest: Osiris, 65-69.
- Jacques Lacan (2007): Agresszivitás a pszichoanalízisben. In.: *Thalassa*. 2007/1.
- Nemes Nagy Ágnes (1989a): A költői kép: In: *N.N.Á...: Szó és szótlanság*. Összegyűjtött esszék I., Budapest: Magvető Könyvkiadó, 228-289.
- Nemes Nagy Ágnes (1989b): A vers mértana. In: *N.N.Á: Szó és szótlanság*. Budapest: Magvető, 1989.
- Schein Gábor (1995): *Nemes Nagy Ágnes költészete*. Budapest: Belvárosi Könyvkiadó